

Sağlık Bakanlığı tarafından hazırlanmış Kasım 2003'de yürürlüğe girecek Oyuncak Yönetmeliği'nde (yönetmelik) ilk ele alınması gereken kriter yönetmeliğin Çocuk Hakları Sözleşmesine (sözleşme) uygunluğunun araştırılmasıdır. Bu açıdan sözleşmenin oyun ve boş vakitleri değerlendirme ile ilgili 31. maddesinin değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bu madde aşağıdaki gibidir.

Madde 31 - Çocuğun boş zaman değerlendirme; dinlenme, eğlence ve kültürel etkinliklere katılma hakkı

1. Taraf Devletler, çocuğun dinlenme, boş zaman değerlendirme, oynama ve yaşına uygun eğlence (etkinliklerinde) bulunma ve kültürel ve sanatsal yaşama serbestçe katılma hakkını tanırlar.

2. Taraf Devletler, çocuğun kültürel ve sanatsal yaşama tam olarak katılma hakkını saygı duyarak tanırlar ve özendirirler ve çocuklar için boş zamanı değerlendirmeye, dinlenmeye, sanata ve kültüre ilişkin (etkinlikler) konusunda uygun ve eşit fırsatların sağlanmasını teşvik ederler.

Bu madde, çocuğun çok önemli haklarından birisi olan dinlenme, boş zaman, oyun oynama ve toplu eğlence etkinliklerine, kültürel ve sanatsal yaşama katılma haklarına ilişkindir. Burada en önemli boyut, çalışma dışı etkinliklerin söz konusu olmasıdır. Boş zamanları değerlendirme ve ona bağlı olarak oyun, oyuncakla oynama ve eğlence kriterleri söz konusudur.

"Dinlenme", zihinsel ve bedensel gevşeme ve uyku anlamında temel gereksinimleri ifade eder. "Boş zaman" ise daha geniş bir anlama sahiptir ve burada insanın istediği şeyi yapma zamanı ve özgürlüğü vardır. "Eğlence etkinlikleri" ise yine geniş bir anlama sahip olup, insanların eğlenme amacıyla ve kendi tercihleri ile giriştikleri etkinlikleri anlatır ki, bunların arasında belirli bir bedensel faaliyeti de içeren spor, yaratıcı ve performans dayanan sanatlar, el sanatları, bilimsel araştırmalar, tarımsal ve teknik çalışmalar da yer alır.

Ama bizim için en önemli boyutu oyun tanımlaması ve özellikle oyuncakla ilgili olan tanımlamalar oluşturmaktadır.

"Oyun" çocukluk dönemine özgü en ilginç terimlerden biridir. Burada, çocukların, yetişkinlerin denetimi dışında gerçekleşen, mutlaka belirli kurallara bağlı olmayan etkinlikleri söz konusudur.

Çocukların oyun haklarına zaman zaman "unutulmuş hak" olarak atıfta bulunulur. Belki de bunun nedeni, oyuna yetişkinler tarafından gerekli bir şey değil de, bir lüks olarak bakılması, çocukların ise en olumsuz koşullarda bile oyun oynamanın bir yolunu bulabilmeleridir. Oysa oyun ve oyuncaklarla oynama gelişmenin vazgeçilmez bir parçasıdır ve oyun imkanı bulamayan çocukların önemli sosyal ve kişisel becerilerden yoksun kalmaları da mümkündür .

Sözleşme'nin 31.maddesi dikkat çekici biçimde oyunun ve eğlenmenin amaçlarını belirlememektedir. Yetişkinler gibi çocuklar da, görünüşte herhangi bir amacı olmayan oyunlara ve eğlence etkinliklerine katılabilirler. Bununla birlikte yetişkinlerin, çocukları, kendilerine zarar verebilecek boş zaman etkinliklerinden koruma sorumlulukları vardır.

"Yaşına uygun oyun ve eğlence (etkinliklerinde) bulunma" hakkı

Yukarıda da değinildiği gibi, oyun ile eğlence etkinlikleri birbirinden şu noktada ayrılabilirler:

Oyun, fazla kurallı değildir ve yetişkinler tarafından yönlendirilmez - bununla birlikte yetişkinler çocukların oyununu kolaylaştırabilirler ve oyuna nezaret edebilirler. Buna karşılık eğlence etkinlikleri bir okul programının birçok yönünü içerir: spor, sanat, bilim ve teknoloji, yarışmalar ve izleyici etkinlikleri gibi. Gerek oyunda gerekse eğlence etkinliklerinde ortak olan yan, bunların zorunlu olmamasıdır.

Çocukların "oyun" haklarına ve oyuncak seçme, kullanma haklarına yeterli önceliği veren pek az ülke vardır. Oyun kendiliğinden ve anarşik niteliği gereği bir ülkenin ekonomisine ya da uluslararası profiline hiçbir katkı da bulunmamaktadır. Ancak bu durumun, çocukların bedensel ve psikolojik sağlıkları açısından çok önemli olabileceği göz ardı edilmemelidir. Karşılıklı uzlaşma, paylaşma ve insanın kendi kendini denetmesi gibi birçok sosyal beceri, başka çocuklarla oynanan ve denetlenmeyen oyunlar ve oyuncaklarla kazanılır. Bedensel gelişme açısından ise, çocukların vücutlarını hareket ettirecek oyuncaklarla oynayacak zaman bulmaları da çok önemlidir. Gelişmiş ülkelerdeki tip kuruluşları hareketsiz kalmaya bağlı zamanla gelişen kalp hastalıklarına dikkat çekmekte ve "koroner zaman bombası" olarak isimlendirdikleri koroner kalp hastalıkları konusunda uyarıda bulunmaktadır. Bu yeni olgunun kaynağında, çocukların zamanlarının büyük bölümünü, okullarında, evlerinde ve arabalarında, televizyon ve bilgisayar başında geçirmeleri gelmektedir.

Çocuk oyunları, dolayısıyla oyuncaklar çok çeşitli olsa ve zamanla büyük değişiklikler gösterse bile, çocukların temel oyun gereksinimleri hayli basittir. Gerekli olan, yalnızca, çocukların yararlanabilecekleri güvenli ve erişilebilir bir mekan bulunması tercihen bu mekanın yeni şeyler yaratmaya ve var olanları değiştirmeye elverişli olması ve oyuncaklardır.

Uluslararası Çocuklara Oyun Hakkı Derneği (IPA, UNESCO ve UNICEF'e danışmanlık yapmaktadır) *Çocukların Oyun Hakkı Bildirgesi*'ni benimsemiştir. Bu belge aşağıda bahsedilen konulardaki derin duyarlılığını açıklamaktadır:

"Tehlikeli kimi eğilimler ve bunların çocukların gelişimi üzerindeki olumsuz etkileri:

Toplumun oyunun önemi konusunda kayıtsız kalması.

Okullarda kuramsal ve akademik çalışmalara fazla ağırlık verilmesi.

Giderek artan sayıda çocuğun yaşam ve gelişme alanında yeterince yardım görmemesi.

Çevre planlamasının yetersizliği ve bunun sonucunda temel gereksinimlerin karşılanamaması, konutların uygunsuzluğu ve kötü trafik düzenleri.

Çocukların ticari sömürsünün yaygınlaşması ve kültürel geleneklerin yozlaşması.

Üçüncü dünya kadınlarının çocuk bakımı ve gelişimi konusunda temel eğitimden yoksun olmaları.

Çocukların, hızla değişen toplumlarına ayak ve uyduracak hazırlığı görmemeleri.

Çocukların toplum içinde daha fazla ayrımcılığa uğramaları.

Çalışan çocuk sayısının giderek artması ve onların kabul edilemez çalışma şartları.

Çocukların devamlı savaş, şiddet, sömürü ve yıkıma maruz kalmaları.

Çocuk sporlarında sağlıksız bir rekabet ve 'her ne pahasına olursa olsun kazanma' anlayışının ön plana çıkartılması."

Bildirge, başlıca beş hükümet biriminin harekete geçmesi çağrısında bulunmaktadır: Sağlık, eğitim, sosyal güvenlik, boş zaman ve planlama. Bu birimlerin görevlileri, ticari ya da şiddet yüklü oyunlara ve oyuncaklara karşı daha masum oyunları ve oyuncakları teşvik edeceklerdir.

Çocukların eğlence etkinlikleri yetişkinlerin bu yöndeki etkinlikleriyle benzerlik taşımaktadır. Burada sorulması gereken sorular şunlardır: (1) Çocukların eğlence etkinliklerine eşit erişim olanakları var mıdır? (2) Eğlence etkinliklerine ilişkin kaynaklar çocuklar ve yetişkinler arasında eşit dağılmakta mıdır?

Şöyle bir soru da sorulabilir: Bazı çocukların etkinlikleri gerçekten eğlenceye mi yöneliktir? Bu önemli bir kriteri oluşturmaktadır.

31.madde ile, ilgili maddenin uygulanmasına yönelik ülkemizdeki duruma da kısaca göz atmak gerekmektedir.

Sözleşmede çocuğun dinlenme, boş zaman değerlendirme, oyun oynama, kültürel ve sanatsal etkinliklere katılma hakkı olduğu anlatılmaktadır. Serbest zaman ve kültürel etkinlikler ile ilgili bu maddeyi incelerken Türkiye'deki durumu iki ana başlık altında incelemek gerekir. Bunlardan biri risk altındaki çocuklar için yapılanlar ve diğeri de tüm çocuklar için yapılanlardır.

Tüm çocuklar için yapılanlara göz atıldığında yapılanların çok kısıtlı olduğu dikkati çekmektedir. Örneğin 1992 yılında 11, 1993 yılında 44, 1994 yılında 3, 1995 yılında 9 adet çocuk kitabı yayınlandığı gözlenmektedir. Burada en dikkati çeken boyut çocuk katılımcılığının bulunmamasıdır. Hep izlemeye yönelik, çocukların çok kısıtlı oranda katılımları olduğu aktivasyonların fazlalığı dikkati çekmektedir. Buna en tipik örnek çocuklar için çıkarılan dergi ve yayınların son yıllar içinde sayısı çok artarken, çocukların yazar ve editör kadrosunu oluşturduğu hiçbir çalışma bulunmamaktadır. Ayrıca rehberlik ve danışma hizmetlerinin de çok kısıtlı olduğu dikkati çekmektedir.

İkinci grupta ise risk altındaki çocukların kültürel etkinliği ile ilgilidir. Özellikle suça itilen çocuklarda, özürülü çocuklarda ve çalışan çocuklarda hiçbir çalışmanın olmadığı dikkati çekmektedir. Oyuncaklarla oynama, çocuklar için oyun oynama ile ilgili somut yapılan herhangi bir girişimin bulunmadığı görülmektedir.

Çocukların "kültürel ve sanatsal yaşama serbestçe katılma" hakkı

Burada belirtilmesi gereken nokta, eğlence etkinliklerinde çocuk tercihlerinin, ticaret dünyası tarafından da enerjik biçimde izlendiğidir. Bu tercihlerin oyuncak üretiminde çok önemli belirleyici rolü olduğunu söylemek yanlış olmaz. Çocukların bu yönelimleri ve tercihleri, gerçekten de aldıklarını belirlemektedir; ancak, ne yazık ki, burada genellikle en az ortak payda ölçüt olmaktadır. Bununla birlikte, kültürel etkinlikleri planlayanlar, çocukların daha yaratıcı ve uyarıcı katılımlarını da sağlamaya çalışmaktadırlar. Örneğin, Kanada Ulusal Çocuk Müzesi'nin çocuklardan oluşan bir Çocuk Danışma Kurulu vardır ve bu kurul çeşitli programların ve sergilerin düzenlenmesi konusunda görüş ve öneriler sunmaktadır. Bu Kanada'nın Çocuk Hakları sözleşmesi uygulama raporunda yer almaktadır.

Uygulama Denetim Listesi

Uygulamaya Yönelik Genel Önlemler:

31.maddeye ilişkin genel uygulama önlemleri aşağıdaki konuları da içerecek biçimde alınmalıdır.

- Hükümetin bütün düzeylerinde sorumlu bölümlerin ve kurumların belirlenmesi ve bunlar arasında eşgüdüm sağlanması (31.madde, kültür ve spor, eğitim, çalışma, sağlık, sosyal refah ve planlama ile ilgili resmi kuruluşları ilgilendirmektedir),
- İlgili hükümet dışı kuruluşlar ile birlikte çalışılacak sivil toplum kesimlerinin belirlenmesi,
- Bütün yasaların, politikaların ve uygulamaların, yetki alanındaki bütün çocukları kapsayacak biçimde bu madde ile uyum taşıyıp taşımadığını belirlemek üzere kapsamlı bir araştırma,
- Eksiksiz uygulamayı öngören ve aşağıdaki hususları gözetten bir stratejinin benimsenmesi,
- Gerekli yerlerde hedeflerin ve başarı göstergelerinin belirlenmesi,
- Çocuk hakları açısından daha elverişli nitelikte olan hükümlerin olumsuz yönde etkilenmemesi,
- Diğer uluslararası standartları gözetmesi,
- Gerekli uluslararası işbirliği için ortam yaratması, (Bu tür önlemler, Sözleşme'nin bir bütün olarak uygulanmasını hedefleyen genel bir hükümet stratejisinin parçası olabilir)
- Bütçe analizi ve gerekli kaynakların tahsisi,
- İzleme ve değerlendirme mekanizmalarının geliştirilmesi,
- 31.maddenin sonuçlarının yetişkinler ve çocuklar tarafından geniş ölçüde bilinmesi,
- Gerekli eğitim ve bilinç-duyarlılık geliştirme çalışmaları (31.madde açısından bu alandaki eğitimin oyun ve oyuncak hazırlayanları, kent ve çevre planlamacılarını, iş müfettişlerini, sanat ve kültür yöneticilerini, sanatçıları, öğretmenleri ve sosyal hizmet uzmanlarını kapsaması gerekmektedir).

31. Maddenin uygulamalarına ilişkin konular:

- Çocuğun dinlenme ve boş zaman hakkını güvence altına alacak gerekli önlemler alınmış mı?
- Bu tür önlemler, çocukların gece ya da okul tatilleri süresince çalışmalarının yasaklanmasını öngörüyor mu?
- 79 ve 90 Sayılı ILO Sözleşmeleri onaylanmış mı? Zorunlu ders saatleri ve ev ödevleri, çocuğa dinlenme ve boş zaman olanakları sağlıyor mu?
- Çevre planlamasında çocukların oyun yeri gereksinimleri de gözetiliyor mu?
- Bu planlarda, çocukların neyin gerekli olduğuna ilişkin görüşleri de alınıyor mu?
- Oyun ve dinlenme-eğlenme etkinlikleri her yaşta çocuğa (okul öncesi çağdakiler ve gençler dahil olmak üzere) ayırım gözetmeden hitap edecek nitelikte mi?
- Spor, kültür ve sanat etkinlikleri için ayrılan kaynaklar yetişkinler ve çocuklar arasında hakkaniyet ölçülerinde paylaşılıyor mu?

Çocuk Hakları Sözleşmesinin aşağıda belirtilen diğer maddeleri de bu konuyla ilgilidir.

Özellikle dikkat edilmesi gereken genel ilkeler :

Madde 2: bütün hakların, herhangi bir ayırım gözetmeden yetki alanı içindeki bütün çocuklara tanınması

Madde 3(1): çocuğun yüksek yararının, çocuğu ilgilendiren bütün girişimlerde gözetilecek başlıca husus olması

Madde 6: yaşama, hayatta kalma ve gelişme hakkı

Madde 12: çocuğu ilgilendiren bütün meselelerde çocuğun görüşlerine saygı, çocuğu ilgilendiren herhangi bir adli ya da idari kovuşturmada çocuğun görüşlerinin dinlenmesi

Yakından ilişkili maddeler :

Uygulanmaları 31. madde ile ilişkili olan maddeler arasında şunlar yer almaktadır:

Madde 13: ifade özgürlüğü

Madde 14: düşünce, din ve vicdan özgürlüğü

Madde 15: dernek kurma özgürlüğü

Madde 16: özel yaşamın korunması

Madde 17: bilgiye erişim ve kitle iletişim araçlarının rolü

Madde 28: eğitimin amaçları

Madde 30: azınlıkların ya da yerli halkların kültürüne saygı

Madde 32: çocuk işçiliği

Madde 36: sömürüden korunma"

Oyuncak yönetmeliği ile ilgili çalışmalarda öncelikle yukarıda belirtilen ana prensiplerin olup olmadığı ve uygulamalarda da bunlara ne denli uyum sağlayacağını değerlendirilmesi ilk kriteri oluşturmaktadır.

KAYNAKLAR:

1. Implantation and Ratification of Child Rights Convention- P.
2. Çocuk ve Şiddet. O POLAT 2000, Der yayınları
3. Çocuk Haklarına Dair Sözleşme Uygulama El Kitabı, UNICEF